

Б. М. Криворук,
здобувач, Білоцерківський національний аграрний університет

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

В. Krivorukov,
applicant, Bila Tserkva national agrarian University

STATE SUPPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTION AND FOOD: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND DOMESTIC REALITIES

Агропродовольчий сектор України має потужний потенціал розвитку у світовому масштабі, проте наявність потенціалу ще не означає його автоматичної реалізації, а загострення кризових явищ у галузі вимагають розроблення дієвої аграрної політики на основі механізму ефективної державної підтримки галузі.

Удосконалення напрямів і механізмів державної фінансової підтримки повинно передбачати розподіл наявних бюджетних ресурсів підтримки відповідно до основних стратегічних завдань галузі за такими напрямками: формування ринкової інфраструктури та стимулювання попиту на сільськогосподарську продукцію; здійснення прямих бюджетних виплат товаровиробникам у порядку та обсягах, що не суперечать взятим зобов'язанням перед СОТ; забезпечення розвитку сільських територій, збереження навколишнього природного середовища.

Державне регулювання агропродовольчого ринку здійснюється в усіх державах з метою гарантування продовольчої безпеки, забезпечення стабільності на продовольчому ринку, підтримки сільського господарства. Основним інструментом державного впливу, для виконання зазначених завдань є створення державних продовольчих запасів шляхом здійснення державних закупівель.

На основі проведених досліджень з метою підтримки малого бізнесу, в тому числі фермерських господарств, і створення конкурентного середовища при проведенні державних закупівель сільськогосподарської продукції та продовольства нами визначено доцільність таких заходів: розширення сфери доступу суб'єктів малого підприємництва до цієї категорії поставок (створення умов для залучення малого бізнесу); поширення квотування для фермерських господарств на рівень субконтрактів; забезпечення участі фермерських господарств у конкурсах на поставку сільгосппродукції і продовольства для державних потреб комерційними (консорціями) і некомерційними об'єднаннями (асоціації, спілки).

The agro-food sector of Ukraine has a high development potential on a global scale, however, the potential does not mean its automatic implementation, and aggravation of crisis phenomena in the industry require the development of effective agricultural policy on the basis of mechanism of effective state support for the industry.

Improvement of directions and mechanisms of state financial support must provide for the allocation of available budget support resources according to the key strategic objectives of the industry in the following directions: the formation of the market infrastructure and stimulating demand for agricultural products; implementation of the direct budget payments to producers in the manner and amounts that are not contrary to its WTO commitments; and ensuring the development of rural areas, conservation of the natural environment.

State regulation of agrifood market is carried out in all countries to guarantee food security, ensure stability in the food market, the support of agriculture. The main instrument of state influence to accomplish these tasks is the creation of state food reserves through public procurement.

On the basis of studies with the aim of supporting small businesses, including farms, and the creation of a competitive environment when conducting state procurement of agricultural products and foodstuffs, we have determined the feasibility of such measures: expansion of access of subjects of small business to this category of supply (creation of conditions for attracting small businesses); distribution of quotas for farms at the level of subcontracts; participation of farms in tenders for the supply of agricultural products and foodstuffs for state needs commercial (consortia) and non-profit associations (Association Union).

*Ключові слова: сільськогосподарські товаровиробники, державна підтримка, малий бізнес, СОТ.
Key words: agricultural producers, state support, small business, WTO.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Агропродовольчий сектор України має потужний потенціал розвитку у світовому масштабі, проте наявність потенціалу ще не означає його автоматичної реалізації,

а загострення кризових явищ у галузі вимагають розроблення дієвої аграрної політики на основі механізму ефективної державної підтримки галузі. Державна підтримка агропродовольчого виробництва в Україні має бути

спрямована на забезпечення прибутковості виробництва на рівні, щоб вести розширене відтворення, створення сприятливих соціальних умов життя сільських жителів і покращення добробуту їхніх сімей, формування передумов для збереження та комплексного розвитку сільських територій, задоволення потреб населення України в якісних і доступних продуктах харчування, розширення експортного потенціалу країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проблемами державної підтримки сільськогосподарського виробництва на протязі тривалого часу знаходило відображення в наукових дослідженнях Діброви А.Д., Кваші С.М., Саблука П.Т., Шпичака О.М. та інших вчених. В їхніх працях знайшли відображення заходи державної підтримки з урахуванням євро інтеграційних процесів, які відбуваються нині. Але змістовне наповнення процесу регулювання державної підтримки та його розвиток для забезпечення продовольчої безпеки країни потребує більш серйозного вивчення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо запровадження методів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників на основі адаптації зарубіжного досвіду до вітчизняних реалій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Державна підтримка товаровиробників в європейських та інших країнах у світлі сучасних інтеграційних процесів (створення ЗВТ з ЄС) створює суттєві загрози для розвитку аграрної галузі в Україні. Для нашої держави нині актуальним є питання не стільки перегляду податкових пільг, скільки їх уточнення для мінімізації непродуктивних витрат бюджету та створення рівних умов для ведення бізнесу різними категоріями суб'єктів господарювання.

У країнах ЄС оподаткування диференційоване залежно від обсягів виробництва й організаційної форми ведення бізнесу. Для великого та середнього бізнесу (у т.ч. аграрного) застосовуються традиційні податкові інструменти — корпоративний прибутковий податок, універсальний акциз, майнові та соціальні податки. Для малого бізнесу (в сільському господарстві — фермерів сімейного типу) передбачено альтернативні спрощені податкові механізми, метою яких є спрощення податкового адміністрування.

Як переконує світовий досвід, корпоративний податок в аграрній галузі розвинених країн платять великотоварні підприємства (кооперативи) й окремі фермери, однак їх кількість обмежена, тому в більшості країн сільгосппродукцію виробляють сімейні ферми, невеликі за обсягами доходу і площами угідь.

У деяких країнах (Грузія, Латвія, Норвегія, Японія, Великобританія, Китай, США та ін.) ставки корпоративного податку не є пільговими для сільгоспвиробників. Так, у Китаї для підприємств усіх форм власності та господарювання із 1994 р. запроваджено сплату прибуткового податку за ставкою 33% [1].

Для фермерів США також не передбачена пільгова ставка прибуткового податку, але вони мають ряд інших пільг при його сплаті — зменшення бази оподаткування (врахування із загальної суми доходу тих, що отримані від продажу землі, амортизації обладнання, будівель, споруд), сплата податку з середнього доходу, розрахованого за останні три роки, та ін. Крім того, у США встановлено неоподатковуваний мінімум, який зменшує базу оподаткування.

У частині країн встановлено неоподатковуваний мінімум площі сільськогосподарських угідь і застосовуються диференційовані ставки оподаткування (Чехія), а ще в деяких не обкладають зборами землі сільськогосподарського призначення (Ірландія) [2].

У пошуку шляхів вирішення проблеми оптимізації оподаткування за допомогою податкових пільг для аграрного сектора слід брати до уваги, що мінімізаційні схеми застосовують й представники інших галузей (металургія, хімічної промисловості тощо). Відповідно уряд має вживати превентивних заходів не лише щодо аграрної галузі, щоб його не звинуватили у вибірковості дій. Як уже зазначалося, вихід вбачається в ухваленні змін до Податкового кодексу в частині регламентування повноважень податкових органів при контролі за трансфертним ціноутворенням афілійованих структур, які входять до складу вертикально інтегрованих структур.

Визначаючи розвиток аграрного сектору та зміцнення позиції України на світовому ринку аграрної продукції як чинника забезпечення стійкості та динамічності економічного розвитку країни, слід враховувати особливості конкурентної ситуації на цьому ринку. Зокрема вона характеризується наявністю активної державної підтримки сільськогосподарського виробництва провідними країнами світу. Основними напрямками (цілями) підтримки є наступні: підтримка товарного виробництва та підвищення конкурентоспроможності сільського господарства; підтримка дрібних товаровиробників, нових суб'єктів господарювання, сімейних ферм і кооперативних об'єднань; охорона земель і раціональне використання сільськогосподарських угідь; встановлення цін підтримки на окремі види сільськогосподарської продукції; розвиток ринкової інфраструктури; підтримка місцевих ініціатив розвитку сільських територій та якості життя на селі; розвиток аграрної науки і впровадження у виробництво новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції, догляду за тваринами, систем обробітку ґрунту тощо; розвиток сільськогосподарського машинобудування.

Удосконалення напрямів і механізмів державної фінансової підтримки повинно передбачати розподіл наявних бюджетних ресурсів підтримки відповідно до основних стратегічних завдань галузі за такими напрямками: формування ринкової інфраструктури та стимулювання попиту на сільськогосподарську продукцію; здійснення прямих бюджетних виплат товаровиробникам у порядку та обсягах, що не суперечать взятим зобов'язанням перед СОТ; забезпечення розвитку сільських територій, збереження навколишнього природного середовища.

Відомо, що членство в СОТ накладає жорсткі обмеження на фінансування програм підтримки сільського господарства. Досвід США, країн БРІКС (Бразилія, Росія, Індія та Китай) і Європейського Союзу показує, що ефективним механізмом такої підтримки стає стимулювання кінцевого споживання продуктів харчування через програми продовольчої допомоги тим, хто її потребує.

Іншими програмами продовольчої допомоги, які реалізуються Мінсільгоспом США є: дитяче харчування (CNP), що включає програми шкільних обідів (NSLP), сніданків (NSBP) та ін.; додаткове харчування дітей, вагітних і жінок, які годують дітей (WIC).

За оцінкою Мінсільгоспу США, кожний долар продовольчої допомоги генерує до 1,8 дол. США в економічній діяльності. Кожний мільярд доларів за програмою дозволяє створювати або підтримувати в цілому 18 тис. робочих місць, включаючи 3 тис. робочих місць у сільському господарстві.

Усі країни БРІКС певною мірою реалізують програми внутрішньої продовольчої допомоги. Однак найбільший інтерес привертає досвід Бразилії, яка успішно реалізує із 2003 р. масштабну комплексну стратегію "Нульовий голод" (Fome Zero), що отримала широкий міжнародний резонанс [3].

Ця стратегія має для країни доленосне значення, оскільки ще на початку нинішнього століття у Бразилії недоїдало близько третини населення, а половина сільських жителів мала дохід не більше 1 долара в день. Разом із тим її реалізація не означає звичайну роздачу

їжі, а має комплексний і багаторівневий характер, необхідний для "зміни ситуації у Бразилії".

Серед основних соціальних програм слід назвати програму Сімейний бюджет (Bolsa Familia — PBF), що передбачає обумовлені грошові трансферти, Національну програму шкільного харчування, ряд громадських закладів, пов'язаних із харчуванням і продовольством — народних ресторанів, банків продовольства, громадських кухонь, а також спеціальні заходи, передбачені для дрібних фермерів.

Серед програм, спрямованих на підтримку виробництва, доцільно назвати Програму придбання продовольства (РАА) і Національну програму зміцнення сімейних господарств (PRONAF) [4].

Програму РАА було розроблено в 2003 р. як інструмент державної політики, зорієнтованої на створення довгострокових партнерських відносин між виробниками та споживачами продовольства. Основні цілі програми — підтримка реалізації продуктів землеробства і тваринництва, вироблених сімейними господарствами, для стимулювання виробництва продовольства, а також полегшення доступу до згаданих продуктів для сімей, що знаходяться в ситуації продовольчої нестабільності. Ця програма забезпечує безпосередню закупівлю продовольства у фермерських родин, переселенців, а також у предстанників традиційних народів і співтовариств для постачання державних програм, спрямованих на допомогу населенню із низьким рівнем купівельної спроможності, а також для створення стратегічних запасів.

Програма PRONAF знаходиться під контролем Міністерства сільськогосподарського розвитку, управляється державними банками і фінансує індивідуальні та колективні проекти, що представляються фермерськими сім'ями, а також переселенцями. Розглянута програма поділена на ряд складових, що відображають екологічне різноманіття Бразилії та рівень організації заходів на підтримку сімейних господарств [5].

Механізми адресної продовольчої підтримки населення (які не стосуються соціального харчування) в Україні практично не використовуються. Нормативно-правову базу на загальнодержавному рівні не сформовано, хоча у деяких адміністративних суб'єктах є позитивні приклади. Допомога малозабезпеченим громадянам, що надається Міністерством соціальної політики України, безпосередньо не стосується продовольства і, відповідно, підтримки АПК.

Надання внутрішньої продовольчої допомоги через сферу соціального харчування в Україні здійснюється у всіх суб'єктах, проте рівень її вкрай недостатній.

За даними від Міністерства освіти та науки України щодо організації харчування в загальноосвітніх закладах свідчать про те, що воно не є збалансованим.

За оцінками експертів, функціонування системи внутрішньої продовольчої допомоги потребує значних обсягів продуктів харчування (до 20% від внутрішнього споживання). Це викликає потребу зміни пріоритетів у розвитку вітчизняного АПК, структури та обсягів фінансування галузей і виробництв, пов'язаних із внутрішньою продовольчою допомогою.

З одного боку, це вирішує завдання зниження рівня бідності, забезпечення пріоритетної підтримки найбільш малозабезпечених верств населення, які не мають достатніх коштів для організації здорового харчування. З іншого — виробники та переробники сільськогосподарської продукції отримують стабільне довгострокове замовлення на свою продукцію. Отже, будуть сформовані економічні стимули, необхідні для припливу капіталу для розвитку виробничої та товаропровідної інфраструктури системи внутрішньої продовольчої допомоги, що забезпечує простежуваність харчової продукції та її орієнтацію на вітчизняного товаровиробника.

Державне регулювання агропродовольчого ринку здійснюється в усіх державах з метою гарантування продовольчої безпеки, забезпечення стабільності на

продовольчому ринку, підтримки сільського господарства [6]. Основним інструментом державного впливу, для виконання зазначених завдань є створення державних продовольчих запасів шляхом здійснення державних закупівель.

Численні зміни законодавства з питань державних закупівель, призвели до поглиблення неузгодженості між нормативно-правовими актами, які визначають порядок їх здійснення. Згідно із ст. 9 Закону України "Про державний матеріальний резерв" придбання матеріальних цінностей, у т.ч. зерна, з метою їх закладення до державного матеріального резерву (далі — держрезерву) здійснюється відповідно до вимог і процедур, визначених Законом України "Про здійснення державних закупівель". Відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону України "Про здійснення державних закупівель" його дія не поширюється на закупівлю товарів для держрезерву. У ст. 13 Закону України "Про зерно і ринок зерна" зазначається, що способом закупівлі зерна до держрезерву є укладання угод купівлі-продажу на аграрній біржі.

Таким чином, закупівлі продовольчої продукції для державних потреб здійснюються в порядку, визначеному біржовими правилами. Варто зазначити, що дослідники негативно оцінюють таку практику. Ринкові важелі, на яких ґрунтується біржова торгівля, поширюються на вже вироблену продукцію та не охоплюють відносин, які складаються до постачання продовольчої продукції на біржу (закупівля насіння, пального, добрив, збір урожаю, його зберігання, переробка тощо). Витрати виробника на всіх етапах просування продовольчої продукції на біржу закладаються в її ціну [7]. При цьому слід враховувати нестачу власних коштів більшості сільськогосподарських виробників, що змушує їх або звертатися до послуг кредитних установ (за таких умов розмір витрат на виробництво продукції, які закладаються в ціну пропозиції, збільшується на розмір відсотків за користування кредитами), або вести діяльність у межах наявних коштів та запроваджувати режим економії щодо добрив, умов зберігання продукції тощо, що позначається на її кількості та якості.

Застосування біржового порядку до закупівель продовольчої продукції для держрезерву не є доцільним. По-перше, підтримання прийнятнього рівня продовольчої безпеки залежить від наявності в держрезерві основних видів продовольства встановленої кількості та якості. Усунення держави від вирішення проблеми фінансування необхідних для виробництва заходів і перекладання на виробника відповідальності за наявність продукції для держрезерву призводить до погіршення рівня продовольчої безпеки. По-друге, присутність держави на всіх етапах виробництва продовольчої продукції для держрезерву шляхом часткового фінансування витрат сприятиме її здешевленню, а отже підвищенню раціональності витрачання бюджетних коштів, оскільки за таких умов у виробників не виникатиме потреби у кредитних ресурсах, вони отримають певний захист від сезонного підвищення цін на пальне та послуги зберігання продовольчої продукції.

Прийнятною формою взаємодії Аграрного фонду та виробників продовольчої продукції для державних потреб є договірна конструкція контрактації, яка використовувалася для зазначених цілей до 1995 р. Використання зазначеної договірної моделі для відносин із постачання продовольчої продукції для державних потреб прямо передбачена законодавством, зокрема, ст. 272 Господарського кодексу України, згідно з яким державна закупівля сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

Правове регулювання відносин у сфері замовлень держави на поставку товарів для задоволення її пріоритетних потреб передбачено Законом України "Про державне замовлення для задоволення пріоритетних

державних потреб". До пріоритетних, зокрема, віднесено потреби в товарах, необхідних для створення й підтримання на належному рівні державних матеріальних резервів. Але з незрозумілих причин саме на ці відносини його дія не поширюється, оскільки згідно з ч. 4 ст. 1 вищевказаного Закону особливості відносин, що виникають у зв'язку з закупівлею сільськогосподарської продукції, регулюються окремими актами законодавства України.

Сутність договору контрактації полягає в тому, що виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (далі — контрактанту) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти й оплатити її.

Використання контрактаційної форми закупівлі продукції до держрезерву має суттєві переваги порівняно з біржовою закупівлею. Важливою особливістю договору контрактації є те, що, по-перше, контрактантом може бути не лише заготівельник (Аграрний фонд), а й інші особи — переробні підприємства, що має суттєве значення у разі формування державних запасів готової для споживання продукції. По-друге, виробником може бути лише суб'єкт господарювання, який безпосередньо виробляє (виробляє) сільськогосподарську продукцію. З огляду на цю особливість, державна підтримка, яка надаватиметься у зв'язку з виконанням договору контрактації, використовується безпосередньо виробником. Контрактаційна модель забезпечує пряму закупівлю продукції у її виробника та виключає участь посередницьких структур, які здебільшого виступають на ринку, в т.ч. біржовому аграрному ринку як власників продукції.

До переваг контрактаційної форми для виробника також слід віднести можливість отримання авансового платежу в розмірі до 50% вартості контрактованої продукції, що створює фінансове підґрунтя для закупівлі матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва. Окрім того, згідно з ч. 3 ст. 272 Господарського кодексу України контрактант має зобов'язання щодо надання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти. Запорукою захисту прав та інтересів виробника при укладанні договору контрактації є його типова форма, яка затверджується Кабінетом Міністрів України (ч. 5 ст. 272 ГК України), в той час, як закупівля продукції посередницькими структурами здійснюється на умовах, визначених саме ними без суттєвого врахування інтересів виробника.

ВИСНОВКИ

Перевагою використання контрактаційної форми для держави слід вважати можливість придбання лише високоякісної продукції, впливу на рівень технологічності виробників, принаймні тих, які постачають продукцію до держрезерву, шляхом зазначення у договорі додаткових якісних характеристик контрактованої продукції.

Квотування держзамовлень для фермерських господарств на рівні субконтрактів має передбачити встановлення преференційного відсотка участі фермерських господарств (орієнтовно 10—20% від обсягу держзамовлення). Водночас це буде інструментом протекціоністської підтримки вітчизняного товаровиробника, оскільки іноземний фермер не завжди спроможний самостійно позиціонувати свою продукцію на конкурсах закупівлі продукції в тому чи іншому регіоні через високі трансакційні витрати.

У результаті залучення особистих селянських і фермерських господарств до конкурсів на розміщення держзамовлення на постачання сільськогосподарської продукції буде створено більш конкурентне середовище, ніж в існуючих умовах. Державні замовлення доцільно

розміщувати на основі конкурсних процедур із застосуванням положень методики матеріального стимулювання для керівників і працівників бюджетних організацій, які активно використовують конкурсну систему закупівель, а отже, мінімізують витрати бюджету.

Посилення процесів глобалізації та лібералізації світового агропродовольчого ринку й інтеграції України у світову господарську систему вимагають прийняття заходів щодо розвитку вітчизняного ринку продовольства при створенні умов для виробництва конкурентоспроможної продукції на основі удосконалення інститутів і важелів бюджетної підтримки товаровиробників аграрного сектору, що створить передумови для сталого розвитку вітчизняного агропродовольчого ринку та посилить його конкурентні переваги на світовому ринку.

Література:

1. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 396 с.
2. Варченко О.М. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки / О.М. Варченко // Економіка України. — 2004. — № 7. — С. 53—59.
3. Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: монографія / Ю.Я. Лузан. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 472 с.
4. Борщ А.Г. Бюджетна підтримка аграрного сектору в умовах трансформаційних процесів в економіці України / Борщ А.Г. // Економіка АПК. — 2009. — № 2. — С. 11—117.
5. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: монографія / М.Х. Корецький. — К. Вид-во УАДУ, 2002. — 260 с.
6. Макаренко А.П. Регуляторна роль механізмів ринку і держави / А.П. Макаренко, Л.Ю. Мельник // Інвестиції: практика та досвід. — 2007. — № 13. — С. 22—27.
7. Ціхановська В.М. Державне регулювання агропродовольчих ринків в умовах глобалізації / В.М. Ціхановська // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. — Серія: Економічні науки. — 2011. — Вип. 2 (53), Т. 2. — С. 96—100.

References:

1. Shpykuliak, O.H. (2010), *Institutsii u rozvytku ta rehuliuanni ahrarnoho rynku* [The institutions in the development and regulation of the agricultural market], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
2. Varchenko, O.M. (2004), "On the question of a combination of state and market regulation of food safety", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 53—59.
3. Luzan, Yu.Ya. (2010), *Orhanizatsijno-ekonomichnyj mekhanizm zabezpechennia rozvytku ahrpromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy* [Organizational-economic mechanism to ensure development of agricultural production in Ukraine], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
4. Borsch, A.H. (2009), "Budgetary support the agricultural sector in terms of the transformation process in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 11—117.
5. Kores't'kyj, M.Kh. (2002), *Derzhane rehuliuвання ahrarnoi sfery u rynkovij ekonomitsi: monohrafiia* [State regulation of the agricultural sector in a market economy], *Vyd-vo UADU*, Kyiv, Ukraine.
6. Makarenko, P.M. and Mel'nyk, L.Yu. (2007), "The regulatory role of market mechanisms and state", *Investitsii: praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp. 22—27.
7. Tsikhanovs'ka, V.M. (2011), "State regulation of agro-food markets in the context of globalization", *Zbirnyk naukovykh prats' Vinnyts'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu*. Serii: Ekonomichni nauky, vol. 2 (53), no. 2, pp. 96—100.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2016 р.